

MERHAMET EĞİTİMİNİN SALDIRGANLIK
DAVRANIŞINI AZALTMADAKİ ROLÜ
THE ROLE OF THE MERCY EDUCATION
IN REDUCING AGRESSIVE BEHAVIOR

MUHAMMET FATİH GENÇ

[Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri ABD.
Associate Professor, Kocaeli University Faculty of Theology,
Department of Religious Sciences
mfgencc@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5387-0534>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01 Ağustos/August 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Kasım/November 2018

Yayın Tarihi / Published: 24 Aralık/December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2018 *Sayı – Issue:* 45 *Sayfa / Pages:* 61-82

Atıf/Cite as: Genç, Muhammet Fatih. “Merhamet Eğitiminin Saldırganlık Davranışını Azaltmadaki Rolü - The Role of the Mercy Education in Reducing Agressive Behavior”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 45 (Aralık-December 2018): 61-82.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.450254>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
<http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Merhamet Eğitiminin Saldırganlık Davranışını Azaltmadaki Rolü

Öz: Çocuklar bazen saldırgan davranırlar ve bunun nedenini tam olarak anlamak da bizim için zordur. Saldırganlığın nedenlerini açıklayan pek çok yaklaşım ve araştırmanın yanı sıra saldırganlığın nasıl azaltılacağı üzerine de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışma merhamet değerinin çocukların saldırganlık davranışını azaltmada etkisi olup olmayacağının anlaşılması için yapılmıştır. Benzer sosyo-demografik özelliklere sahip iki ayrı grup uygulama için seçilmiştir. Deney grubuna sekiz oturumluk merhamet eğitimi verilmeden önce ve verildikten sonra saldırganlık ölçeği uygulanmıştır. Aynı zamanda kontrol grubuna da saldırganlık ölçeği uygulanmıştır. Hem deney hem de kontrol grubunun ön-test ve son-test puanları arasındaki fark hesaplanmıştır. Deney grubunda saldırganlık puanı manidar bir şekilde azalırken, kontrol grubunda fark olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Merhamet Eğitimi, Saldırganlık, Maneviyat, Yardımseverlik, Değerler Eğitimi.

Abstract: Children sometimes behave in aggressive ways and sometimes it is difficult to understand the reasons behind it. Besides many approaches and research explaining the reasons for the aggression, there are also studies on how to reduce it. This study was conducted in order to understand whether the value of compassion would have an effect on reducing children's aggression. Two groups with similar socio-demographic characteristics were selected for implementation. The aggression scale was conducted before mercy education session wasn't given and after giving eight these sessions to the experimental group. Aggression scale was also used in the control group. The difference between pre- test and post- test scores of both groups was calculated. While aggression score in the experimental group decreases, a difference hasn't been detected in the control group.

Keywords: Mercy Education, Aggression, Spirituality, Benevolence, Values Education.

Giriş

Tarih boyunca insanların bir arada yaşadığı ortamlarda, birbirleriyle iletişime geçtikleri süreçlerde saldırgan davranışlar, çatışma ve anlaşmaz-

lıklar her daim var olagelmıştır. Saldırganlık, geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumların karşısında önemli bir problem alanıdır. Yaşamın farklı alanlarında ve farklı boyutlarda devam etmekle birlikte saldırganlığın eğitim alanları olan okullarda endişe verici boyutlara ulaştığı söylenebilir.¹

Saldırganlığın nedeni üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Araştırmalar saldırganlığı genetik faktörlere, bilişsel faktörlere ve sosyal öğrenmeye kadar farklı kaynaklara dayandırmış halen² daha bu konuyla ilişkili çok sayıda faktör araştırmacılar tarafından incelenmeye devam etmektedir. Araştırmacılara göre; özellikle hayal kırıklığı, engellenme, özgüven eksikliği, kişisel beklentiye ulaşamaması, sosyal beklentilere uymayan davranışların ortaya çıkması, başarısızlıklar, haksızlığa uğradığı düşüncesi gibi nedenler, öfke ve saldırgan davranış ortaya çıkarmaktadır.³ Çocuk ve ergenlere göre ise; saldırgan davranışların başlıca nedenleri arasında şiddet içeren dizilerin yanlış örnek oluşu, öfke düzeyini kontrol edememe, fakirlik, yaşam amaçlarının olmayışı, arkadaş çevresi, şiddet gördükleri insanları örnek almaları, aile içi şiddete maruz kalmaları yer almaktadır.⁴

Saldırganlık kaynak ve nedenlerine göre farklı tanımlamaları yapılan bir kavram olması nedeniyle, araştırmacılar temel aldıkları kuramlara göre saldırganlık tanımı geliştirmişlerdir. Örneğin, Engellenme-Saldırganlık Kuramı, saldırganlığı bir kişinin herhangi bir hedefe ulaşma

¹ Bilge Nair, *Ergenlerin Saldırganlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi 2014), 1-2., Ayrıca Bkz. Filiz Gültekin, *Saldırganlık ve Öfkeyi Azaltma Programının İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Üzerinde Etkisi*, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi 2008), Sercan Gökççek, *Ortaöğretim Kurumlarında Spor Yapan ve Yapmayan Öğrencilerin Saldırganlık Tutumlarının Araştırılması (Samsun İli Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar 2015), Adem Güneş - *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Rize İli Örneği)* – (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi 2015).

² Spencer A. Rathus, *Childhood*, (Thomson-Wadsworth, US, 2006), 347.

³ Faruk Gençöz, “Öfke”, *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları*, Ed. Ayla Soykan Aysev- Yasemen Işık Taner, (İstanbul: Golden Print, 2007), 739-742.

⁴ Halil Ekşi-Erkan Yaman, *Çocuk ve Ergenlerde Şiddet*, (İstanbul: Kaknüs Psikoloji, 2010), 175.

çabası engellendiğinde, engeli (kişi veya nesne) incitme davranışını güdüleyen dürtü olarak tanımlamaktadır.⁵ Sosyal Öğrenme Kuramı ise saldırganlığı; aile, çevre, alt kültür grupları gibi sosyal iletişim kurulan yapılar aracılığıyla öğrenilen belirli etkilere tepki olarak tanımlamaktadır.⁶ Budak'a göre saldırganlık; öfke, düşmanlık, rekabet, engellenme, korku gibi durumlardan kaynaklanan ve karşısındakine zarar vermeyi, onu durdurmayı, ona engel olmayı ya da kendini korumayı hedefleyen fiziksel, sözel veya sembolik her türlü davranıştır; dolayısıyla sağlıklı bir yoldan kendini ortaya koyma biçiminde yerinde ve öz-koruyucu olabileceği gibi yıkıcı davranışlarda ortaya çıktığı şekliyle olumsuz da olabilir.⁷

Saldırgan davranışların mağdurları arasında çoğu zaman çocuklar ilk sıralarda gelmektedir. Fakat çok küçük çocukların maruz kaldığı saldırgan davranışları sağlık kuruluşlarına herhangi bir başvuru yapılmadığı takdirde tespit etmek oldukça zordur. Okul dönemindeki çocuklar ise anne ve babalarından kaynaklananlar başta olmak üzere⁸ pek çok kişinin sözel ya da fiziksel saldırısına maruz kalmaktadırlar. Saldırganlık ve sonuçlarının, yakından incelendiğinde, hem saldırıya uğrayan hem de saldırıyı gerçekleştiren için olumsuz neticeler ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Özellikle saldırıya maruz kalanlarda damgalanma, sosyal ortamdan uzaklaşma, sosyal becerilerde başarısızlık sıkça görülmektedir.⁹

Çocukların birbirlerine uyguladığı saldırgan davranışların kökeni ve tipleri konusunda yapılan çalışmalar ise, pek çok faktörün konuyla ilişkisini ortaya koymaktadır. Saldırganlıkla ilişkili olarak cinsiyet farklılığı en çok tartışılan faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Yapılan çalışmalarda çoğunlukla erkek çocuklar, kız çocuklarına göre genellikle daha saldırgan

⁵ R.L. Atkinson, v.dğr, *Psikolojiye Giriş*, terc. Y. Alogan, 12. Baskı, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1999), 410-412.

⁶ Bozkurt Koç, *Okullarda Şiddet: Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi*, (İstanbul: E yazı Yayınları, 2011).

⁷ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 627.

⁸ Hülya Kartal-Asude Bilgin, "Parents' Psychological Aggression Behaviors Towards Theirs Girls And Boys", *The Journal of International Social Research*, 2 / 8 (Summer, 2009).

⁹ Ekşi ve Yaman, *Çocuk ve Ergenlerde Şiddet*, 176.

bulunmuştur.¹⁰ Bunun aksine bazı çalışmalarda; erkeklerin kızlardan saldırgan olduğunun kabaca belirlenmesinin aslında gerçeği tam olarak yansıtmadığı, dedikodu çıkarma, sırrını açıklama gibi ilişkisel saldırganlığın kızlarda daha yüksek olduğu saptanmıştır.¹¹ Benzer araştırmalara baktığımızda; erkek çocuklarının fiziksel saldırganlık ortalamalarının kız çocuklarından yüksek olmasına rağmen, sözel saldırganlık, dolaylı saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanlarında farklılaşma olmadığı görülmüştür.¹² Araştırmalarda kız öğrencilerin “dolaylı saldırganlık” puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuş¹³ olması ve yine temel eğitim basamağındaki erkek öğrencilerin anti sosyal saldırganlık düzeylerinin, kız öğrencilere göre daha yüksek olması da¹⁴ kullanılan saldırganlık tanımının araştırma sonucunun cinsiyete duyarlı olduğunun göz ardı edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Saldırgan tutum karşısında verilen tepkiye baktığımızda, okullarda erkeklerin daha fazla zorba, yardımcı-destekleyici ve kurban; kızlarınsa savunucu ve izleyici rollerinde oldukları görülmüştür.¹⁵ Sanal ortamda

¹⁰ Davut Hotaman;-Fulya Yüksel-Şahin, “Okulun Öğelerine ve Bazı Değişkenlere Göre İlköğretim Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi”, *E-Journal Of New World Sciences Academy* 4/3 (2009); Coşkun Arslan v.dğr. “Ergenlerde Saldırganlık ve Kişilerarası Problem Çözmenin İncelenmesi”, *İlköğretim Online*, 9/1 (2010): 379-388; Rezzan Gündoğdu, “9. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme, Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/3 (2010): 257-267. Erkan Efilti, “Orta Öğretim Kurumlarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık ve Denetim Odağı’nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2006), 214-230.

¹¹ Nicki R Crick,- Jennifer K. Grotpeter, “Relational Aggression, Gender, And Social-Psychological Adjustment”, *Child Development*, 66 (1995): 710-722. Yasemin Yavuzer, “Investigation of Relationship Between Aggression And Sociometric Popularity in Adolescents”, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13/2, (Spring 2013) 775-780.

¹² Yavuzer, “Investigation of Relationship Between Aggression And Sociometric Popularity in Adolescents”, 775-780.

¹³ Hatice Gül Kayan, *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık Ve Boyun Eğici Davranışlarının Algılanan Anne-Baba Tutumları Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi 2012).

¹⁴ Reşit Yalın Güçkırar, *İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul İklimi Alguları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi 2008).

¹⁵ Aysun Ergül, *Bir Grup Süreci Olarak Akran Zorbalığı: Katılımcı Rolü Gruplarında Tepkisel-Amaçlı Saldırganlık Ve Toplumsal Konum*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 2009).

ise, bir zorbalıkla karşılaştıklarında, kızların sosyal destek arama davranışlarını, erkeklerin ise aktif bir şekilde zorbalıkla mücadele etme davranışlarını daha fazla tercih ettikleri saptanmıştır.¹⁶ Tüm bu çalışma sonuçları saldırganlığın gösterme biçiminin yanında, tepki gösterme biçiminin de toplumsal kalıplarla ilişkili olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Saldırganlığın kökeninin aile ilişkilerine dayandığı yargısını inceleyen çalışmalarda, çocuklardan anne baba tutumlarını demokratik algılayanların koruyucu algılayanlara göre daha az saldırgan oldukları,¹⁷ anne babaların saldırganlık düzeyi arttıkça öğrencilerinin saldırganlığının da arttığı,¹⁸ anne baba tutum ölçekleri ile çocuk saldırganlık ölçeği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu¹⁹ belirlenmiştir. Anne yoksunu çocuklar²⁰ ve ebeveynlerine güvenmeyenler diğerlerine göre daha yüksek saldırganlık puanı alırken;²¹ yaşamda en önemli değer algısı olarak anne-baba ve kardeşlerini gören öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin, diğer öğrencilere göre daha düşük puan alması, saldırganlığın en önemli yordayıcılarından biri olarak aile ilişkilerini işaret etmektedir.²²

Bir çocuğun şiddeti gerçek hayatta tecrübe etmesiyle, film veya çizgi filmde görmesinin onu saldırganlığa yöneltmekte benzer şekilde etkiledi-

¹⁶ Pınar Burnukara, Zehra Uçanok, "A Descriptive Study on Opportunities of Adolescents' Use of Information and Communication Technologies And Cyberbullying" *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21/2, (2010).

¹⁷ Mücahit Dilekmen v.dğr., "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık Özellikleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2 (2011):927 -944.

¹⁸ Zeynep Bolat Karataş, *Anne Baba Saldırganlığının Lise Öğrencilerinin Saldırganlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi 2002).

¹⁹ Ayşe Sezer, v.dğr., "Bir İlköğretim Okulu 4, 5 ve 6. sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Anne Baba Tutumları ve Bazı Değişkenler İle İlişkisi", *Müşbed*; 3/4 (2013):184-190.

²⁰ Hatice Dizman, Figen Gürsoy, "Anne Yoksunu Olan Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,27/2 (2004).

²¹ Bilge Kaplan-Eda Şeyda Aksel,"Ergenlerde Bağlanma Ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Nesne Psikoloji Dergisi* 1/1, (2013): 20-49.

²² T. Karahan v.dğr., "Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Anne Babanın Birlik-telik Durumu, Öz Üvey Oluşu Ve Yaşamda Öncelikli En Önemli Değer Algısı Açısından İncelenmesi", *Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/1, (2009): 211-229.

ği yönünde yurtdışında yapılmış ciddi çalışmalar vardır.²³ Ülkemizde ise, günde 3 saatten fazla TV izleyen öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları günde 1 saate kadar ve günde 2-3 saat TV izleyen öğrencilerin saldırganlık puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu, savaş ve şiddet içerikli film izleyen öğrencilerin saldırganlık puan ortalaması; korku filmi izleyenlerin saldırganlık puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur.²⁴ Ayrıca öğrencilerin saldırganlık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş olması,²⁵ çocuk ve gençlerin seyrettikleri programlar kontrol altına alındığında ve sorun çözme becerileri desteklendiğinde saldırganlık düzeylerinin azalacağını gösteren önemli ip uçlarıdır.

Sosyal yapı göz önüne alındığında suça yönlendirilmiş çocukların, yönlendirilmemiş olanlara göre daha saldırgan ve aile ilişkilerinin daha sağlıklı olduğu,²⁶ alt sosyo-ekonomik tabakadan gelen ve kalabalık kardeşler içinde son çocuk olanların daha saldırgan oldukları,²⁷ ekonomik geliri az olanların öfkelerini içte, yüksek olanların ise dışta yaşadıkları²⁸ anlaşılmıştır. Sosyal hayattaki sorunlar farklılaştıkça saldırganlık ile ilişkili değişkenler de karmaşıklaşmaktadır.

²³ A.; Ross, D.-S.A. Ross, , "Imitation of Film-Mediated Agressive Models", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 66, (1963): 3-11.

²⁴ Şehriban Yavuz, *Son Çocukluk Dönemi Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Benlik Saygısı ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2007).

²⁵ Seyhan Cengiz, *Ergenlerde Saldırganlık ve Problem Çözme*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi 2010); Burcu Gökbüzoğlu, *Ergenlerin Saldırganlık Düzeyleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2008).

²⁶ M. Yüksel Erdoğan, "Suça Yönlendirilen Ve Yönlendirilmeyen Çocukların Aile İlişkileri İle Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması" *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12/3 (2005).

²⁷ Hatice Dizman-Figen Gürsoy, "Anne Yoksunu Olan Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27/2 (2004).

²⁸ Rezzan Gündoğdu, "9. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme, Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/3, (2010): 257-267.

Okul ikliminin ve sınıfın öğrenci için sıcak, sevimli ve güvenli bir yer olması, öğrencinin okul ve sınıf kurallarına uymakta zorluk çekmemesi, okul ve sınıf etkinliklerinin çocuk oldukları unutulmadan düzenlenmesi saldırganlık davranışını azaltmaktadır.²⁹ Aynı zamanda devlet okulunda okuyan öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin özel okulda okuyan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuş olması, özel okulda okuyan çocukların kendilerini daha güvende hissetmesi,³⁰ çete aktivitelerinin bulunduğu okullarda saldırganlık düzeyi yüksek, güvenliğin ve düzenli bir yönetimin olduğu okullarda düşük olduğunun belirlenmiş olması,³¹ okul ikliminin öğrenci davranışını ne denli etkilediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Matematik dersinde kendini başarılı bulma düzeyi arttıkça 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin saldırgan tutumlarının azalması,³² dersler yeterince ilgi çekici işlendiğinde, derslerde çok çeşitli etkinlikler yapıldığında, öğrencilerin derslere aktif olarak katılımı sağlandığında ve öğretmene yönelik olumlu bir algı oluştuğunda saldırganlık eğiliminin düşüyor olması da³³ insan yetiştirme konusunda eğitimcilerin ciddi sorumluluklar yüklendiklerini göstermektedir.

Bu çalışmada saldırganlık kavramı için çalışma grubunun saldırganlık düzeylerini belirlemede kullanılan ölçeğin geliştirildiği süreçte hareket noktası olarak görülen “başkalarına, hayvanlara ve nesnelere kazara ya da niyetli bir şekilde, fiziksel zarar vermeyi içeren davranış biçimi”³⁴ şeklindeki tanım esas alınmıştır.

²⁹ Davut Hotaman-Fulya Yüksel-Şahin, “Okulun Öğelerine ve Bazı Değişkenlere Göre İlköğretim Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi”, *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 4/3 (2009).

³⁰ Reşit Yalın Güçkıran, *İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi 2008).

³¹ Havva Omay, *İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları İle Saldırganlık Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi 2008).

³² Emine Seda Öz, *İlköğretim I. Kademe 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi 2009)

³³ Nurcan Yasankul, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri ile Eğitim Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2007).

³⁴ Hülya Şahin, “Saldırganlık Ölçeği Geçerlik Güvenirlik Çalışması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/7 (2004):180-190.

Bu çalışmada kullanılan bir diğer kavram “merhamet”tir. Merhamet Türkçe sözlükte;³⁵ bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acımak, şefkat göstermek, birini esirgemek, kötü hale düşenlere karşı duyulan üzüntü gibi anlamlara gelir. Etimolojik açıdan merhamet kelimesi Arapça “r-h-m” kökünden gelen merhamet kelimesi³⁶ Arapça-Türkçe sözlükte ise, bağışlamak, cezasını affetmek, çok şefkatli olmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁷ Ayrıca, herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleri ile dolma³⁸ anlamlarına gelen merhamet kelimesinin isim olarak; hayır, iyilik, ihsan, nimet kalp inceliği gibi³⁹ anlamları da vardır.

Kur’an-ı Kerim’de kalbin katılaşmasından (Bakara 2/74, Maide 5/13, Al-i İmran 3/159, En’am 6/43), paslanmasından (En’am 6/25), sertleşmesinden (Tevbe 9/60, Enfal 8/63), hastalanmasından (Bakara 2/10, Maide 5/52, Enfal 8/49, Tevbe 9/125, Hac 22/53, Nur 24/59) bahsedilmektedir. Yapılan bu vurgularda merhamet duygusuyla kalp arasında bir bağlantı olduğu vurgulanmakta; kalbin katılaşmasıyla merhametsizlik ifade edilmektedir. Ayrıca ayetlerde İslam Peygamberi’nin merhametinden bahsedilerek öğrencilere örnekler sunulmaktadır. İslam dininin ayet ve hadislerde yaptığı vurgu, merhamet değerine ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda İlköğretim DKAB programında⁴⁰ ele alınan ünitelerde, öğrencilerin merhametli olma konusunda Kur’an-ı Kerim’i ve İslam Peygamberi’ni örnek alması beklenmektedir. DKAB derslerinde merhamet kavramının nasıl yer aldığına bakıldığında; söz konusu kav-

³⁵ Türk Dil Kurumu, “Merhamet” maddesi, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDK Yayınları, 1998).1023.

³⁶ Rağıb el-İsfehânî, *Kur’an’ın İstılahları Sözlüğü Müfredat*, terc. Abdulkaki Güneş,-Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2006), 483.

³⁷ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yay. 2012).

³⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006).

³⁹ Fikret Karaman, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 426.

⁴⁰ Bkz. MEB *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, (Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010).

ramın öğrencinin kazanması gereken değerler arasında sayıldığı görülmektedir. İlköğretim DKAB öğretim programında merhamet ile ilgili kazanımlar, insanlara ve hayvanlara karşı merhametli olma, affedicilik ve bağışlayıcılık, merhamet ve adalet değeri arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin 6. Sınıf “Son Peygamber Hz. Muhammed” ünitesinde kazandırılacak değerler arasında merhamet değeri vardır.⁴¹ Yine 7. sınıf “Bir İnsan ve Peygamber Olarak Hz. Muhammed” ünitesinde Peygamber’in merhametinden örnekler vererek O’nun merhametinin sadece insanlığa yönelik değil bütün kâinatı kuşatıcı olduğu anlatılmaktadır. Merhamet ve şefkat öğretmeni olan Hz. Muhammed’in hayatından örnekler verilerek öğrencilerin merhamet duygusu yerleştirilmeye çalışılmaktadır. 42 8. sınıf “Dinlerin Evrensel Öğütleri” ünitesinde dünyada üzerinde var oldukları bilinen birbirinden farklı çok sayıda dinin paylaştığı değerlerden biri de merhametli olmaktır. Bu değerın alt başlıklarını oluşturan “Başkalarına zarar vermemek” ve “Hayvanlara iyi davranmak” neredeyse bütün dinlerde vurgulanan ahlaki davranışlardan biri⁴³ olarak vurgulanmaktadır.

70

OMÜİFD

Bu bağlamda bu çalışmanın temel problemi, merhamet değerinin çocukların saldırganlık davranışını azaltmada etkisinin olup olmayacağıdır.

1. Araştırmanın Yöntemi

1.1. Model

Araştırma, deneysel modelde tasarlanmış ve uygulanmıştır. Deneysel araştırmalar, araştırmacı tarafından oluşturulan farkların bağımsız değişken üzerindeki etkisini test etmeye yönelik çalışmalardır.⁴⁴ Bu bağlamda

⁴¹ MEB İlköğretim 6. Sınıflar DKAB Kılavuz Kitabı, (Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2012), 86.

⁴² MEB İlköğretim 7. Sınıflar DKAB Kılavuz Kitabı, (Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2012), 79-90.

⁴³ MEB İlköğretim 8. Sınıflar DKAB Kılavuz Kitabı, (Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2012), 64-77.

⁴⁴ Bkz. Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2013), 195

araştırmanın modeli, tek bir faktörün etkisi incelendiği için tek faktörlü deneysel model olarak da ifade edilebilir.⁴⁵ Tek faktörlü deneysel desende hazırlanan bu çalışmada, öntest-sontest kontrol gruplu karışık (split-plot) desen kullanılmıştır. Bu desende karışık işlem gruplarına bağlı ilişkisiz ölçümlerin ve zamana bağlı tekrarlı ölçümlerin olduğu iki faktör vardır.

1.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu Sivas Merkez İlçe TOKİ Ahmet Yesevi İlköğretim okulunda⁴⁶ öğrenim gören 5. ve 6. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma grubundaki gönüllü öğrenciler arasından, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin benzer özellikler göstermesi için yaş ve cinsiyet olarak eşit sayıda öğrencinin katılımının sağlanmasına çalışılmıştır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Grupların Sosyo-Demografik Özellikleri

	Deney		Kontrol		
	Sayı	%	Sayı	%	
Yaş	11	22	44,9	25	51,0
	12	23	46,9	19	38,8
	13	2	8,1	5	10,2
Cinsiyet	Kız	22	44,9	23	46,9
	Erkek	27	55,1	26	53,1
Ders başarısı	Orta	14	28,6	14	28,5
	İyi	19	38,8	22	44,9
	Çok iyi	16	32,7	13	26,5
Anne Eğitimi	Yok	3	6,1	1	2,0

⁴⁵ Bkz. Mustafa Metin (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2015).

⁴⁶ Çalışma Sivas İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün 06.07.2015 gün 92255297-605.01-E.6960692 sayılı izni ile yapılmıştır.

	İlkokul	13	26,5	15	30,6
	Ortaokul	11	22,4	14	28,6
	Lise	16	32,7	16	32,7
	Üniversite	6	12,2	3	6,1
Gelir	Düşük	10	20,4	13	16,7
	Orta	14	26,5	22	28,2
	İyi	25	53,0	14	17,9

1.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak saldırganlık ölçeği kullanılmıştır. İki ölçüm arasında iki aylık bir süre belirlenmiştir. Öğrencilerin isim olarak kendi seçtikleri bir rumuzu kullanabilecekleri özellikle belirtilmiştir. Saldırganlık ölçeği, temel eğitim basamağındaki öğrencilerin saldırganlık düzeyinin belirlenmesi için Şahin⁴⁷ tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçek özellikle çocukların birbirlerine ve hayvanlara karşı uyguladığı fiziksel saldırganlığı ölçmektedir. Saldırganlık ölçeğinin geçerlik düzeyi, yapı geçerliği ve kapsam geçerliği ile incelendiğinde, Cronbach Alfa katsayısı, 77 ve korelasyon katsayısı, 71 ($p < .01$) olarak hesaplanmıştır. Ölçek üçlü derecelleme ölçeği şeklinde düzenlenmiştir. “Hep yaparım” 3 puan, “Ara sıra yaparım” 2 puan, “Hiç yapmam” seçeneğine 1 puan verilerek, toplam puan hesaplanmaktadır.⁴⁸ Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır⁴⁹.

1.4. İşlem

Bu araştırmada çocukların merhamet değeri üzerinde farkındalıklarının artırılması için olumlu örneklerin sunulmasının yanında çevreleri ile bu

⁴⁷ Hülya Şahin, “Saldırganlık Ölçeği Geçerlik Güvenirlik Çalışması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/7 (2004): 180–190.

⁴⁸ Şahin, “Saldırganlık Ölçeği Geçerlik Güvenirlik Çalışması”, 180–190

⁴⁹ Şahin, “Saldırganlık Ölçeği Geçerlik Güvenirlik Çalışması”, 180–190.

konuda iletişim içerisinde olmasını sağlayacak merhamet eğitimi verilmiştir. Merhamet eğitiminin verildiği deney grubu ile yapılan oturumların süresi 40'ar dakikadır. Ders içerisinde uygulanmıştır. DKAB dersinde ünitelerin yerinin değiştirilmesi ile merhamet ile ilgili ünite, deney grubunda ölçümden önce kontrol grubunda ölçümden sonra uygulanmıştır. Çalışma grubu; deney grubundaki oturumlara katılanların sayısı 49 ve kontrol grubundan ön test ve son teste katılanların sayısı 49 olmak üzere toplam 98 kişidir.

Eğitim sırasında merhamet konusu; sevgi, şefkat, sorumluluk ve empati gibi değerlerle birlikte anlatılmıştır. Hem bilişsel hem de duyuşsal motifler birlikte Mevlana gibi toplumun saygı duyduğu manevi liderlerin hayat felsefelerinden ve insanlara olan yaklaşımlarından örnek olaylar verilmesi yoluyla, merhamet değerinin benimsenerek saldırganlık tutumlarının azaltılmasını sağlayacak farkındalık kazandırmasına çalışılmıştır. Oturumlar sonunda yapılan dersle ilgili küçük değerlendirmeler yapılmış ve sloganlar hazırlanmıştır.

Araştırmanın bağımsız değişkeni "merhamet eğitimi", bağımlı değişkenleri ise çocuklar için geliştirilen saldırganlık ölçeği ile ölçülen saldırganlık düzeyidir. Araştırmanın amacına uygun olan istatistiki tekniklerin kullanılacağını belirlemek için eşleştirilmiş grubun ön-test ve son test sonuçları arasındaki farkın dağılımına bakılmıştır. Farkın dağılımının normalliğinin test edilmesi için histogram grafiğine bakılmış, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri +1,5 ve -1,5 değerleri aralığında olduğundan dağılımın normalliği sağladığı kabul edilmiştir.

Saldırganlık davranışını azaltmada merhamet eğitiminin seçilmesi sırasında ölçek içeriği de göz önüne alınmıştır. Özellikle diğer canlılarla empati kurmaya ve onları nasıl sevebileceğimize dikkat çekilmiştir. İlk oturumlarda merhametin acımadan farklı oluşuna yer verilirken diğer oturumlarda canlıların birbirleriyle olan ilişkilerinin evrende bir düzen sağladığına yer verilmiştir. Diğer canlılara sevgimizi ve şefkatimizi nasıl göstermemiz gerektiği, şakanın bir işkenceye dönüşmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Uygulanan ölçeğin seçilmesinde ölçek maddeleri ara-

sında hayvanların ve insanların canını acıtmak, fiziksel güç kullanarak okul arkadaşlarına üstünlük kurmak gibi maddeleri içermesi önemli bir etken olmuştur. Uygulama sırasında sekiz oturum yapılmış ve uygulama iki aylık bir sürede tamamlanmıştır. Uygulama “Merhamet”, “İnsanlara yönelik merhamet”, “Hayvanlara yönelik merhamet” olmak üzere üç üniteden oluşmaktadır. Uygulamada yer verilen oturumların başlıkları; Merhamet nedir?, İnsanlara merhametimi nasıl gösteririm?, Yardıma ihtiyacı olan kişilere nasıl davranırım?, Herkesin birbirine benzemesi gerekir mi?, Çevremdeki canlılara karşı sorumlu muyum?, Hayvanlara sevgimi nasıl gösteririm?, Sevdiğim birine zarar verirsem ne hissederim? Şaka yapmak her zaman eğlenceli midir?’den oluşmaktadır.

2. Bulgular

Araştırma kapsamında yapılan çalışmada merhamet eğitiminin çocuklardaki saldırganlık düzeyini etkileyip etkilemediğinin anlaşılması için grupların saldırganlık ölçüm ortalamalarına eşleştirilmiş örneklem t testi (Paired Samples t test) uygulanmıştır. Verilerin analizinde manidarlık düzeyi $p < 0,05$ alınmıştır.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarının Betimsel İstatistikleri

Gruplar	N	Ön Test		Son Test		Ön Test - Son Test Farkı	
		\bar{X}	ss	\bar{X}	ss	\bar{X}	Ss
Deney	49	1,4270	,31757	3,4097	1,1290	-1,98	1,14648
Kontrol	49	1,1884	,15309	1,1915	,2142	-,003	,14558

Deney grubunun betimsel istatistiğine baktığımızda ön test puan ortalaması ($\bar{X} = 1,4270$) ile son test puan ortalaması ($\bar{X} = 3,4097$) arasında negatif yönlü yüksek bir fark ($\bar{X} = -1,98$) varken, kontrol grubunun ön test puan ortalaması ($\bar{X} = 1,1884$) ile son test puan ortalaması ($\bar{X} = 1,1915$) arasında ciddi bir fark ($\bar{X} = -,003$) yoktur. İki grup benzer özelliklere sahip olduğunda deneysel bir çalışmanın yapılması için uygun bulunmuştur.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının Test Puanlarının Karşılaştırılması

	Ölçümler	n	\bar{X}	SS	SD	r	T	P
Deney	Ön test	49	1,4270	,31757	48	-0,30	-12,106	,000**
	Son test	49	3,4097	1,1290				
Kontrol	Ön test	49	1,1884	,15309	48	,73**	-,151	,881
	Son test	49	1,1915	,2142				

**($P < 0, 01$), *($P < 0, 05$)

Deney ve kontrol gruplarının test puanlarının karşılaştırılması yapıldığında, deney grubunun ön test ve son puanları arasında 0,01 düzeyinde manidar bir farklılaşma varken ($p < 0,01$) kontrol grubunda manidar bir farklılaşma belirlenmemiştir ($p = 0,881$). Bu durumda deney grubuna verilen eğitimle saldırganlık eğiliminin azaldığı ifade edilebilir. Kontrol grubunda ise saldırgan eğilim ile ilgili önemli bir değişiklik belirlenmemiştir.

Tablo 4. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön Test –Son Test Puanları Arasındaki Farkların Karşılaştırılması

Gruplar	N	\bar{X}	SS	SD	T	P
Deney	49	-1,9827	1,14648	48	-11,914	,000**
Kontrol	49	-,0031	,14558			

**($P < 0, 01$)

Deney ve kontrol grubunun saldırganlık ölçeği ön test ($\bar{X} -1,9827$) ve son test puanları ($\bar{X} -,0031$) arasındaki fark karşılaştırıldığında iki grup arasında 0,01 düzeyinde manidar bir farklılaşma vardır. Eğitim verilen grubun tutumundaki farklılık, kontrol grubundaki farklılaşmadan manidar bir biçimde yüksektir. Verilen eğitim saldırgan davranışı azaltmada anlamlı bir farklılaşmaya yol açmıştır.

3. Tartışma

Okullar öğrenci, öğretmen ve eğitim-öğretime yardımcı olan kişilerin bir arada bulunduğu ve her bir bireyin kendi kalıtsal mirası, kültürel birikimi, önceki öğrenmeleri gibi çeşitli hazır bulunuşluğu ile dâhil olduğu

ortamlardır. Öğrenci tarafından bakıldığında okul, aileden sonra bireyin hayatında önemli izler bırakan bir etki gücüne sahiptir. Toplum açısından bakıldığında yetişmekte olan neslin bilgi birikimi, ruh sağlığı, bireysel ve toplumsal hedefleri gibi unsurları belirleyen başat etkenlerden biri okul ve okul yaşantılarıdır. Yapılan araştırmalar ve ortaya çıkan bulgular; saldırganlığın doğuştan, öğrenilebilen ve engellenme gibi pek çok faktörlerden kaynaklanan bir durum olduğuna işaret etmektedir.⁵⁰ Saldırgan davranışın azaltılmasını desteklemek için hazırlanan bu çalışmada merhamet eğitiminin saldırgan davranışı azaltmış olması bize bu davranışın eğitim ile engellenebilir olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Saldırgan davranışın aileden, medyadan ve genetik faktörlerden kaynaklanan risklerini doğrudan ortadan kaldırmak çok mümkün olmayabilir. Fakat okullarda verilen eğitimin bunu değiştirebiliyor olması eğitim dünyası için çok önemlidir.

76

OMÜİFD

Türkiye’de saldırganlığın azaltılması konusunda temel eğitim seviyesindeki öğrenciler ile yapılmış çalışmalarda, bilişsel davranışçı teknikler kullanılarak yapılan öfke yönetimi programı, ergenlerin saldırganlığını azaltmadaki etkisi üzerine yapılan çalışmada başarılı olmuştur.⁵¹ Sınav kaygısı, saldırganlık eğilimi ve problem çözme becerilerinde yetersizlik yaşayan öğrenciler üzerinde “Çözüm Odaklı Kısa Terapi”nin saldırganlığı azalttığı ve sonrasında da olumlu etkisinin devam ettiği, fakat aynı etkinin problem çözme ve sınav kaygısı deney gruplarında görülmediği belirtilmiştir.⁵² Akran aracılı sosyal beceri eğitimi⁵³ ve barış eğitimi programı ile şiddet ve barış kavramlarına ilişkin farkındalık kazanan temel

⁵⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı-Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, (İstanbul: Evrim Yayınları 2014), s.238; Faruk Gençöz, “Öfke”, 740-742.

⁵¹ Bkz. Zeynep Karataş, “Bilişsel Davranışçı Teknikler Kullanılarak Yapılan Öfke Yönetimi Programının Ergenlerin Saldırganlığını Azaltmadaki Etkisi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, (2009): 12-24.

⁵² Bkz. S. Sarıcı Bulut, *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Sınav Kaygıları, Saldırganlık Eğilimleri ve Problem Çözme Becerilerindeki Yetersizliklerin Sağaltımında Grupla Çözüm Odaklı Kısa Terapinin Etkileri*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi 2008).

⁵³ İsmail Yelpeze, *The Effectiveness of Social Skills Training Program Told Via Peer Tutoring on The Level of Aggression of Secondary School Students*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi 2012).

eğitim öğrencilerinin de saldırganlık eğilimleri azalmış ve empati düzeyleri artmıştır.⁵⁴

Bahsedilen programlar dışında nefes alma egzersizleri, fiziksel egzersizler, aşamalı gevşeme hareketleri ve şiddete hayır sözleşmesini içeren Saldırganlık ve Öfkeyi Azaltma Programı'nın⁵⁵ ve sınıf-temelli olarak uygulanan Sosyal Beceri Eğitimi Programı'nın, saldırganlık düzeylerinin azaltılmasına katkı sağladıklarına dair olumlu dönütler alınamamıştır.⁵⁶

Değer sistemi içinde yer alan ve dine ait olgulardan biri olan merhametin bireyler üzerinde davranışları belirleyici ve geliştirici bir etkisi olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır. Bu açıdan bireylerin benimsediği değer sistemlerinin özellikle sevgi ve şefkatle yakından bağlantılı olan merhamet değerini temel alarak hazırlanacak saldırganlık eğilimlerini önleme programları bireyin kişiliğinin şekillenmesinde ve saldırganlık tutumlarının azaltılmasında başrolü oynayacaktır. Çocukların dini inançlarının şiddet ve saldırganlık içeren davranışlarla ilişkisi incelediğinde, günlük hayatlarında dini inançları önemseyenlerin, bu inancının şiddet ve saldırganlık eğilimlerini azalttığı⁵⁷ yönünde sonuçlar elde edilmiştir.⁵⁸ Koç'un okullardaki şiddeti incelediği çalışmasında ise öğrencilerin %93'ünün "aldıkları ahlaki ve kültürel terbiyeden dolayı," "%57,3'ü "şiddet din tarafından yasaklanmış olduğu için, okuldaki şiddet eylemle-

⁵⁴ Bkz. Ali Serdar Sağkal, *Barış Eğitimi Programının İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri, Empati Düzeyleri ve Barışa İlişkin Görüşleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2011); Ela Coşkun, *Barış Eğitimi Programının Öğrenci Şiddeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2008).

⁵⁵ Bkz. F. Gültekin, *Saldırganlık ve Öfkeyi Azaltma Programının İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Üzerindeki Etkisi*, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi 2008).

⁵⁶ Aslı Uz Baş, "Sınıf-Temelli Bir Sosyal Beceri Eğitimi Programının İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Güvenlik Ve Saldırganlık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi", *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7/2 (2010): 731-748.

⁵⁷ Macid Yılmaz, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi 2010).

⁵⁸ Koç, *Okullarda Şiddet*, 412

rine katılmadıklarını bildirmiş olması; din, kültür ve ahlaki davranış arasındaki ilişkiye dikkatimizi çekmektedir.

Araştırmalarda görüldüğü gibi, saldırgan davranışın azaltılması konusunda çok yönlü çözüm arayışları akademisyenlerin de gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bu noktada saldırgan davranışın azaltılması konusunda saldırganlığı meydana getiren ayırıcı değişkeni belirleme, saldırgan davranışı cezalandırarak alternatif davranışları ödüllendirme, empati yeteneğinin geliştirilmesini destekleme, saldırganlık aşılardan modellerden uzaklaştırma, ayırıcı olmayan tahrik edici değişkenleri azaltma, duyarsızlaştırma, iletişim ve eğitim verme, kendi kendine telkin yoluyla çocukların tepkilerini kontrol etmelerine destek olunması önerilmektedir.⁵⁹

Bu durumda DKAB dersinin rolünün⁶⁰ ne olacağına baktığımızda, dersin içerik olarak çok merkezi bir noktada olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Saldırganlık davranışlarının azaltılmasında diğer insanlarla empati kurmayı ve canlılara şefkat göstermeyi vurgulayan merhamet değerinin ders içeriğinde yer alması öğretmenlere önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Bu araştırmadan elde edilen en önemli sonuç; olumsuz yaşam koşulları nasıl saldırganlık duygusunu arttırıyorsa, derslerin ve öğretmenlerin etkin rolü ile uygulanacak merhamet değeri ve duyu eğitimi sayesinde saldırganlık eğilimlerinin azaltılabileceğidir.

Kaynakça

- Altıntaş, M. Esat. *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*. Konya: Değer Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016.
- Arslan, C.- Hamarta, E.- Arslan, E.- Saygın, Y. "Ergenlerde Saldırganlık ve Kişilerarası Problem Çözmenin İncelenmesi". *İlköğretim Online* 9/1 (2010): 379-388.
- Atkinson, R.L.- Atkinson, R.C. - Smith, E.E. - Nolen-Hoeksema, S.. *Psikolojiye Giriş*. Terc. Y. Alogan. 12. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları,1999.

⁵⁹ Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 238; Gençöz, Öfke, 740-742.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Esat Altıntaş, *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*, (Konya: Değer Eğitimi Merkezi Yayınları,2016), M. Fatih GENÇ, *Öğretmenler Gözüyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi*, (Samsun: Etüt Yayınları, 2013).

- Avcı, Ahmet. *Eğitimde Şiddet Olgusu Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık ve Ahlaki Tutum İlişkisi Küçükçekmece İlçesi Örneği*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Ayan, Sezer. "Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri". *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 8 (2007): 206-214.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Bandura; A., Ross, D.- Ross, S.A.. "Imitation of Film-Mediated Agressive Models". *Journal of Abnormal and Social Psychology* 66 (1963): 3-11.
- Budak, S.. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Burnukara, Pınar- Uçanok, Zehra. "A Descriptive Study on Opportunities of Adolescents' Use of Information and Communication Technologies And Cyberbullying". *Toplum ve Sosyal Hizmet* 21/2 (2010).
- Büyüköztürk, Şener – Akgün, Özcan – Karadeniz, Şirin – Demirel, Funda – Kılıç, Ebru. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2013.
- Cengiz, Seyhan. *Ergenlerde Saldırganlık ve Problem Çözme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Coşkuner, Ela. *Barış Eğitim Programının Öğrenci Şiddeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- Crick, Nicki R. – Grotpeter, Jennifer K... "Relational Aggression, Gender, And Social-Psychological Adjustment". *Child Development* 66 (1995): 710-722.
- Çağrıca, Mustafa. "Merhamet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayın ve Ticaret İşletmesi, 2004.
- Çıplak, Ersun. *İlköğretim 2. Kademe Öğrencilerinin Saldırgan Davranışlar Gösterme Düzeylerine Göre Boş Zaman Değerlendirme Etkinliklerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2004.
- Dilekmen, Mücahit- Ada, Şükrü- Alver, Birol. "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık Özellikleri". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2011): 927-944.
- Dizman, Hatice- Gürsoy, Figen. "Anne Yoksunu Olan Çocukların Saldırganlık Eğilimlerinin İncelenmesi". *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 27/2 (2004): 7-17.
- Eksi, Halil – Yaman, Erkan. *Çocuk ve Ergenlerde Şiddet*. İstanbul: Kaknüs Psikoloji, 2010.
- El-İsfehani, Rağıb. *Kur'an'ın İstılahları Sözlüğü Müfredat*. Terc. Abdalbaki Güneş,- Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.
- Erdoğan, M. Yüksel. *Suça Yönlendirilen ve Yönlendirilmeyen Çocukların Aile İlişkileri İle Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması*. *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 12/3 (2005): 106-114.
- Ergül, Aysun. *Bir Grup Süreci Olarak Akran Zorbalığı: Katılımcı Rolü Gruplarında Tepkisel-Amaçlı Saldırganlık ve Toplumsal Konum*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

- Farmer, Thomas W.- Petrin, Robert- Brooks, Debbie Sprott- Hamm, Jill V. - Lambert, Kerrylin- Gravelle, Maggie. "Bullying Involvement And The School Adjustment of Rural Students With And Without Disabilities". *Journal of Emotional and Behavioral Disorders* 20/1 (2012): 19– 37.
- Fromm, Erich; *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, İstanbul: Payel Yayınları, 1994.
- Genç, M. Fatih. *Öğretmenler Gözüyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi*. Samsun: Etüt Yayınları, 2013.
- Gençöz, Faruk. "Öfke". *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları*,. Ed. Ayla Soykan Aysev - Yasemen Işık Taner, Ankara: Golden Print. 2007.
- Gökbüzoğlu, Burcu. *Ergenlerin Saldırganlık Düzeyleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Gökççek, Sercan. *Ortaöğretim Kurumlarında Spor Yapan ve Yapmayan Öğrencilerin Saldırganlık Tutumlarının Araştırılması (Samsun İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2015.
- Güçkıran, Reşit Yalın. *İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları İle Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008.
- 80 Göltekin, F.. *Saldırganlık ve Öfkeyi Azaltma Programının İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Üzerindeki Etkisi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2008.
- OMÜİFD Gündoğdu, Rezzan. "9. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme, Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/3 (2010): 257-267.
- Güneş, Adem; *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Rize İli Örneği) – Doktora Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, 2015.
- Hotaman, Davut- Yüksel, Fulya. "Okulun öğelerine ve bazı değişkenlere göre ilköğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin incelenmesi". *E-Journal of New World Sciences Academy, Education Sciences* 4/3 (2009): 833-858.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem-Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları 2014.
- Kaplan, Bilge-Aksel- Eda Şeyda. "Ergenlerde Bağlanma Ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Nesne Psikoloji Dergisi* 1/1 (2013): 20-49.
- Karaca, Faruk. "Violence and Religion From The Psycho-Social Perspective" *EKEV Akademi Dergisi* 30 (2007): 3-4.
- Karahan, T. Fikret- Özcan, Kemal- Ağlamaz, Turabi. "Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Anne Babanın Birliktelik Durumu, Öz Üvey Oluşu Ve Yaşamda Öncelikli En Önemli Değer Algısı Açısından İncelenmesi". *Ulu- dağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/1 (2009): 211-229.

- Karaman, Fikret- Karagöz, İsmail- Paçacı İbrahim- Canbulat, Mehmet- Gelişgen, Ahmet- Ural, İbrahim. *Dini Kavranlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 2006.
- Karataş, Zeynep Bolat. *Anne Baba Saldırganlığının Lise Öğrencilerinin Saldırganlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2002.
- Karataş, Zeynep. "Bilişsel Davranışçı Teknikler Kullanılarak Yapılan Öfke Yönetimi Programının Ergenlerin Saldırganlığını Azaltmadaki Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26 (2009): 12-24.
- Kayan, Hatice Gül. *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Saldırganlık ve Boyun Eğici Davranışlarının Algılanan Anne-Baba Tutumları Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.
- Koç, Bozkurt. *Okullarda Şiddet: Lise Öğrencilerinde Şiddet, Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi*. 2. Baskı, İstanbul: E-Yazı Yayınları, 2011.
- MEB *İlköğretim 6. Sınıflar DKAB Kılavuz Kitabı*. Ankara: Öğretim Programı ve Kılavuzu. Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2012.
- MEB *İlköğretim 7. Sınıflar DKAB Kılavuz Kitabı*. Ankara: Öğretim Programı ve Kılavuzu. Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2012.
- MEB *İlköğretim 8. Sınıflar DKAB Kılavuz Kitabı*. Ankara: Öğretim Programı ve Kılavuzu. Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2012.
- MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: Öğretim Programı ve Kılavuzu. Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010.
- Mustafa Metin (Ed). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2015.
- Mutçalı Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012.
- Nair, Bilge. *Ergenlerin Saldırganlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2014.
- Omay, Havva. *İlköğretim Okulları Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları İle Saldırganlık Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008.
- Öz, Emine Seda. *İlköğretim I. Kademe 4. ve 5. Sınıf öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2007.
- Rathus, Spencer A. *Childhood*. New York: Thomson-Wadsworth, 2006.
- Sağkal, Ali Serdar. *Barış Eğitimi Programının İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri, Empati Düzeyleri ve Barışa İlişkin Görüşleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011.
- Sarıcı, Bulut. *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Sınav Kaygıları, Saldırganlık Eğilimleri ve Problem Çözme Becerilerindeki Yetersizliklerin Sağaltımında Grupla Çözüm Odaklı Kısa Terapinin Etkileri*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.

- Schopenhaur Arthur. *Merhamet*. Terc. Zekai Kocatürk. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Senemoğlu, Nuray. "Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları ve çalışma becerileri". *Eğitim ve Bilim* 36/160 (2011): 65-80.
- Sezer, Ayşe- Kolaç, Nurcan- Erol, Saime. "Bir İlköğretim Okulu 4, 5 ve 6. sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Anne Baba Tutumları ve Bazı Değişkenler İle İlişkisi", *Müşbed* 3/4 (2013): 184-190.
- Şahin, Hülya. "Saldırganlık Ölçeği Geçerlik Güvenirlik Çalışması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/7 (2004): 180-190.
- Tuzgöl, Meliha. *Ana-baba Tutumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1998.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1998.
- Uz Baş, Aslı. "Sınıf-Temelli Bir Sosyal Beceri Eğitimi Programının İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Güvengenlik Ve Saldırganlık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi". *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/2:2010.
- Uz Baş, Aslı- Öz, F. Selda- Topçu Kabasakal, Zekavet. "İlköğretim ve Ortaöğretim Okullarında Reaktif ve Proaktif Saldırganlık: Okul Psikolojik Danışmanlarının Görüş ve Yaklaşımları". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2012): 354 – 370.
- Yasankul, Nurcan. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri ile Eğitim Alguları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Yatkin, Şirin. *Grupla Psikolojik Danışma Programının Tutuklu ve Hükümlü Gençlerin Sosyal Becerilerine ve Özsaygı Düzeylerine İlişkin Algularına Etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Yavuz, Şehriban. *Son Çocukluk Dönemi Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Benlik Saygısı ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Yavuzer, Yasemin. "Investigation of Relationship Between Aggression And Sociometric Popularity in Adolescents". *Educational Sciences: Theory & Practice* 13/2 (Spring 2013): 775-780.
- Yelpaze, İsmail. *The Effectiveness of Social Skills Training Program Told Via Peer Tutoring on The Level of Aggression of Secondary School Students*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2012.
- Yılmaz, Macid. *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.

